

A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlésein*

Ezekben az esztendőekben Magyarországon elterjedt a század elején megszületett, s a 40-es években már megformulázott egy politikai nemzet koncepciója, amely ideológiai alapját adta a nem magyar népek nemzeti elnyomásának. Erről a nemzetfogalomról elméleti cikkeket írtak a különböző pártállású újságok és a két országgyűlés tárgyalásain a szónokok gyakran foglalkoztak ezzel a problémával. Mégis, ha összehasonlítjuk a 60-as évek elejét és a kiegyezés körüli időket, különbséget tapasztalunk, a korábban megfogalmazott nézetek több türelemről tanúsítottak.

A 60-as évek elején az egykorú magyar felfogás megkülönböztette a patriotizmust és a nemzeti érzést. Míg az előbbi alatt a közös magyar haza iránti érzelmet, magatartást és lelkesedést értette, az utóbbi a nyelvért, a „fajért” való odaadást jelentette. A kettő — vallották az egykorúak — összeegyeztethető, s ha a nemzetiségek nagy buzgalommal ápolják nyelvüket, és ez háttérbe is szorítja a közös haza iránti érzelmet, a patriotizmus — hangoztatták — mégsem távozott el körükből. Ezt a felfogást kétségtelenül táplálták a jól ismert közeledési kísérletek.

A magyar, mondhatnánk hungarus patriotizmus és a nemzeti érzés a nemzetfogalom két típusának alapja volt, az előbbi az államhoz, az utóbbi az etnikumhoz kapcsolódott. Eötvös József kezdetben sajátosan összeötvözte a kettőt, s ez is a türelmesebb szakaszt jellemezte: az első helyre a patriotizmust állította, ami egyébként a politikai nemzettel volt egyenlő, de határozottan megjegyezte, hogy ez csak úgy állhat fenn, ha biztosítják a nem magyar népek nyelvi jogait, tehát ha tekintettel vannak a nemzeti érzésre. A nyelvi jogok pedig csak úgy biztosíthatók, ha fennmarad a magyar állam integritása.

A türelmesebb felfogás is előtérbe helyezte a hungarus patriotizmust, s fokozatosan el is tűnt ez a finomabb fogalmazás, átadva helyét a politikai nemzet terminusának, amely az eötvösi ötvözetben is egyre kevesebb figyelmet fordított a különálló és jogos nemzeti igényekre.

Az 1861-es országgyűlés május 13-i ülésén Deák Ferenc terjesztette elő pártjának felirati indítványát, amelyből kicsendült a nemzetiségekkel való megbékélés hangja is, ami persze nem jelentette a magyar szupremációról való lemondást. „El vagyunk határozva mindent elkövetni — úgymond —, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk, mit az ország szétदारabolása s önállóságának fölládozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdekekben és érzelmeiben összeforranak.” Ebből a megállapításból az az általánosan elterjedt eötvösi gondolat olvasható ki, hogy a történelmi jogot össze kell egyeztetni a nemzetiségi egyenjogúsággal, s a nemzet, amely a francia felfogás értelmében az állammal, a hazával azonos, valamennyi nem magya-

* Hozzászólás az osztrák—magyar kiegyezés 100. évfordulója alkalmából tartott pozsonyi konferencián 1967 augusztusában.

nép sajátja kell hogy legyen. Deák a liberális elveknek megfelelően leszögezte az 1848-ban is hangoztatott polgári egyenjogúságot, amelyet sem a vallási, sem pedig a nemzetiségi hovatartozás nem korlátoz. Ez alkalommal azonban a nemzetiségi jogok biztosításáról több szó esett, mint a szabadságharc idején. Ugyanez az egyenjogúsági deklaráció olvasható a május 16-án elhangzott határozati javaslatban, amelyet Tisza Kálmán, a párt vezére terjesztett elő. A nemzetiségekkel való megbékélés ebben az indítványban határozottabban jelentkezett. Tisza Kálmán kijelentette, hogy a belpolitikai kérdések közül az első „a hazánkban lakó különböző nemzetiségekkel félreértések eloszlátása, melynek céljából megadni szándékozunk minden nemzetiségnek a teljes jogegyenlőség alapján mindent, mi a közös hazai integritásával nem ellenkezik; azt akarjuk, hogy valamint nincs hazánkban kiváltságos osztály, úgy ne legyen kiváltságos nemzet, legyen mindenki egyenlő, hogy egyenlően szerethesse a hazát mindenik, ami tehát törvényeink közül ezen egyenlőséggel ellenkeznék, azt eltörölni kívánjuk”.

A két indítvány között helyenként még szó szerinti egyezés is megfigyelhető, s közös mindkettőben az egyenjogúság, az ország integritásának hangoztatása, valamint a nemzetiséghez és a területéhez kapcsolódó kétféle nemzetfogalom összeegyeztetésére irányuló törekvés. A nemzetiségi képviselők inkább az utóbbival értettek egyet, ezt az összefogás szükségességének nagyobb hangsúlya, valamint az egyenjogúság fokozottabb kiemelése, a „kiváltságos nemzet” fogalmának elvetése magyarázza. S bár az országgyűlésen nem bontakozott ki vita a magyar és a nemzetiségi képviselők között, az utóbbiak természetesen az etnikumhoz fűződő nemzetre, a nemzetiség jellegzetességeire fordították figyelmüket.

A két országgyűlés közötti alapvető különbséget és a magyar politikai nemzet kodifikálása felé vezető utat jól mutatja a nemzetiségi törvény kidolgozására kiküldött bizottságok munkájának egybevetése.

A bizottság javaslata 1861-ben, bár kiinduló pontjában tükröződött, hogy a nemzetiségi igények háttérbe szorítása a cél, mégis bizonyos engedelményt tartalmazott. A bizottmány ugyanis nem a nemzetiségi követeléseket vette alapul, hanem azokat a határokat szabta meg, „amelyeken belül az egyes nemzetiségek saját e részbeli igényeiket szabadon érvényesíthetik”. Ilymódon kívánták biztosítani az ország integritását. E megfontolásból fakadt a nemzet, valamint a nemzetiség meghatározása: „... Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben esakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik és . . . az országban lakó minden népek, névszerint a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz stb., egyenjogú nemzetiségnek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.” A politikai nemzetnek ez a megfogalmazása az abszolutizmus korában még meglevő megértést mutatja, külön említésre méltó, hogy a magyar történelmi nemzet leszögezése mellett az egyenjogú magyarországi nemzetiségek sorában a magyart is megemlítette. Ehhez hasonló nézetrel másutt nem is találkozunk és a nemzetiségi bizottmány ezen szempontjai arról tanúskodnak, hogy az egyenjogúság elvét ekkor még komolyabban vették és a nemzetiségnek bizonyos kollektív felfogása is érvényesült. Ugyanígy a magyar koncepciónak tett engedelményre mutat a Wład Alajos és Popovics Zsigmond román képviselők által 1861-ben benyújtott javaslat is: „Magyarországban különböző területeken nagyobb számmal tömegesen lakó különböző nyelvű népek, jelesen a románok, szlávok, szerbek oroszok és németek, a magyarral egyenjogú nemzeteknek ismertetnek el, s ezeknek összessége képezi Magyarország politikai nemzetét. Mindegyik nemzetnek egyenlő joga van saját nemzeti nyelvét a magán és nyilvános élet minden viszonyaiban szabadon használni, fejleszteni és művelni . . .”

A különbség tehát a két felfogás között abban mutatkozott, hogy míg a bizottmány leszögezte az egységes és oszthatatlan magyar politikai nemzet koncepcióját, addig Wład és Popovics nem ismerték el a magyar politikai nemzetet, hanem a magyarok és nem magyarok közös történelmi múltjának megfelelően magyarországi nemzetről beszéltek. S bár a bizottmány a ma-

gyarokat és nem magyarokat egyenjogú nemzetiségnek tekintette, a nemzetiségi képviselőket ez nem elégitette ki, mert úgy vélték, hogy a *magyar történelmi jog* hangoztatása mégis bizonyos előjogokat nyújthat a magyar nemzetiségnek. Ők tehát nem különböztették meg a nemzetet és a nemzetiséget, s a magyarral való egyenjogúságot nem mint *nemzetiségek*, hanem mint *nemzetek* kívánták. Ezzel elvetették azt a felfogást is, amelyet a bizottmány javaslatának bevezetőjében fogalmazott meg: a politikai nemzetet Magyarország különböző ajkú polgárai *egyénileg* alkotják. Ugyanakkor a politikai nemzet illetén való interpretálása elismerte Magyarországot közös hazának. Ehhez hasonló nemzetiségi felfogással főképpen a szlovákoknál a század 40-es éveiben is találkozhattunk. A nemzetiségi képviselők tehát úgy vélték, hogy ez az elv biztosíthatja számukra a nemzeti egyenjogúságot. Ez a nemzetiségi koncepció, amely később már nem vetődött fel, egyben azt is mutatta, hogy a nemzetiségek a magyar fegyvert igyekeztek a magyar uralkodó osztállyal szembefordítani.

Az 1865—68-as országgyűlésen a nemzetiségi albizottság javaslata, mely kidolgozta a nemzetiségi törvényűt, sajátos módon nem tartalmazott semmiféle formulát a politikai nemzetre vonatkozóan. Ez annál is inkább meglepő volt, mert a már korábbi parlamenti polémiák középpontjában is ez a gondolat állott, s a magyar uralkodó osztály körömszakadtáig védte ezt a nézetet. Igaz, a javaslat princípiumai között nagy súlytal szerepelt az egységes magyar állam eszméje.

Ezzel szembenállott Mocsonyi Sándor Arad megyei román képviselő, Branovački István és Miletić Svetozar ügyvédek, szerb politikusok törvényjavaslata, amely a politikai nemzettel szemben foglalt állást: „Magyarországban a következő történelmi országos népségek, ún. a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok és németek, egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el, amelyek számára a nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai egységének korlátai közt alaptörvényileg biztosítottak. Minden nemzetnek joga van nemzeti zászlóját, mint nemzetisége külső kifejezését használni; nyilvános politikai ünnepélyek alkalmával és a nyilvános épületeken mindazonáltal a magyar korona zászlója mellett.”

A magyar politikusok ezt a megfogalmazást természetesen nem fogadták el és nem voltak megelégedve a bizottsági indítvánnyal. Ezt mutatta Deák Ferenc fellépése is, aki a törvényjavaslat tárgyalása során elsőnek, 1868. november 24-én szólalt fel és módosító indítványt tett. S ha ez több ponton, főként szerkezetileg különbözött is a bizottmányi javaslatától, azzal alapjában véve megegyezett. A jelentős eltérés mindenekelőtt a bennünket különösen érdeklő bevezetésben tükröződött. „Mint hogy — fogalmazta meg a fontos elvi kiindulást Deák — Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja: mint hogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvnek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége, és az igazság pontos kiszolgáltatásának szükségessége teszi . . .”

Az elmondottakból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Deák megfogalmazása — ha alapvető rokonságot is mutat az 1861. évi bizottsági formulázással, annak első sorait át is vette — mégis lényegesen türelmetlenebb, hisz teljesen mellőzte az egyenjogú magyarországi nemzetiségek felsorolását (közöttük — láttuk — ott volt a magyar is!), ami — tudjuk — a korporatív jogok valamelyes elismerését is jelentette. Ezt azonban az országgyűlési tárgyalások, valamint Deák elvi kiindulópontja teljességgel kétségbe vonták, s visszautasították a nemzetiségi képviselők kívánságát. Nem lehet vitás számunkra az sem, hogy a kisebbségi javaslat, a megegyezési készségeg tekintve, is különbözött a Wład—Popovics-féle tervezettől, amely a politikai nemzet fogalmát — persze láttuk, nem úgy, mint a magyar felfogás — de mégis felvetette.

Az 1865—68-as országgyűlésen — az 1861. évitől eltérően — tehát éles vita bontakozott ki az egy politikai nemzet koncepciója körül. A nemzetiségi követek, először a magyar országgyűlések történetében, igen tevékenyek voltak és számarányuknál nagyobb súlyt képviseltek a

parlamentben, eleinte a felirati javaslatok vitái, majd pedig a nemzetiségi törvény megalkotása során. Ellenvetések nem egyszer formális megfogalmazási problémákhoz kapcsolódtak, vagy az országgyűlés által kiküldött nemzetiségi bizottság számszerű képviselete körül forogtak. Mégis e lényegtelennek tűnő témák kapcsán is a nemzetfogalom nagyjelentőségű kérdései kerültek szóba.

Az éles elvi ellentétek, amelyekről nem egyszer nyilvánvalóvá vált, hogy áthidalásukra nincs lehetőség, a kiegyezés előkészítésének, majd létrejöttének, illetőleg a nemzetiségi mozgalmak megerősödésének voltak a következményei. E mozgalmakban résztvevő nem magyar képviselők gyakori fellépése és nem egyszer részletes, valamint színvonalas érvelése mutatta, hogy a magyar koncepció védekezésbe szorult. A Deák-féle javaslatot ért jogos támadás kivédése során a magyar felfogás újabb indokolásra kényszerült, ami a magyar politikai nemzet ideológiájának kiszélesítését jelentette. A polémia mégis azt mutatta, hogy a magyar képviselők — pártállástól függetlenül — rendkívül magabiztosak voltak és kifejezésre jutott az egymással szemben álló nemzeti mozgalmak érdekeinek megfelelő interpretáció: ugyanazokat a forrásokat a magyar képviselők másképpen értelmezték. (Dobrjanskij, Stratimirović György szerb, Borlea Zsigmond, Wład román képviselők — s velük szemben Kerkápoly Károly, Hunfalvy Pál, Tisza Kálmán, Justfi József, Madocsányi Pál.) A nemzetiségi követek az egyenjogúságot indokoló történelmi jogot nemcsak azzal támasztották alá, hogy a nem magyar népek Magyarország őslakói, vagy hosszú idő óta a hazának privilégiumokkal rendelkező „nemzetei” voltak, hanem különösképpen kiemelték a szenvedésekben gazdag közös múltat, amely őket a magyarral együtt az ország egyenrangú nemzetévé avatják. A közös múltat azonban a magyar politikusok homlokegyenest ellenkezően értelmezték, erre hivatkozva utasították vissza a nemzeti egységtörekvéseket.

Az eltérő nemzetfelfogásból fakadt az az alapvető nézetkülönbség is, amely még a reformkorból és 1848—49-ből vette az eredetét: míg a magyar uralkodó osztály az egyenjogúságot az ország lakosainak egyenként akarta megadni, addig az emancipációt a nemzetiségi mozgalmak joggal a nemzetek egésze számára követelték. Ez a probléma a nemzetiségi követek vonatkozásában is gyakran felmerült: képviselhetik-e a nem magyar népeket, vagy csak a maguk nevében foglalhatnak állást. S bár az abszolutizmus korában a magyar nemesség egy része (felfogásukat Kemény Zsigmond fogalmazta meg) élesen bírálta 1848—49-nek ezt az örökségét, mégis visszatértek annak liberális és nacionalista eszméihez. A nemzetiségi képviselők ezzel összefüggésben helyesen hangsúlyozták, hogy a magyar koncepció a szupremácia alapján áll és a nem magyar népek beolvasztását kívánja elősegíteni.

Felismerték azt is, hogy 1861-hez képest változott a magyar felfogás, és ezt nem mulasztották el a magyar országgyűlés szemére vetni (Dobrjanskij, Popovics-Desseanu stb.). Ugyanígy rámutattak a kétféle mérceire, milyen homlokegyenest másképpen itéli meg a magyar közvélemény a magyar és nem magyar nemzetiség hasonló igényeit. (Medán Endre, Popovics Zsigmond román képviselők). Többen utaltak nemzetközi példákra, amelyeket Magyarországon követni kellene (Miletić és Missich János szerb képviselők). Ezek a külföldi demokratikus megoldások pedig nem egyszer egybekapcsolódtak a középkori Magyarország privilégiumainak és törvényeinek nem éppen a polgári szellemet tükröző értelmezésével (Dobrjanskij). Különben a külföldi példák interpretálása is mutatott különbséget aszerint, hogy magyar vagy nemzetiségi képviselő vizsgálta azokat.

A nem magyar követek helyesen hangsúlyozták, hogy az ország nyelvterületekre való felosztása nem áll ellentétben az integritással, sőt éppen ennek leghatásosabb ellenszerét jelentheti (Nikolić Sándor és Miletić szerb képviselők). S bár gyakran kiemelték, hogy nem híveik a szerb és a román egységtörekvéseknek, mégis megfigyelhető bizonyos fokú rokonszenv a vitahatátlanul jogos ügy iránt, csakhogy ezt sorok közé rejtették (Maceláriu). Találkozunk olyan megnyilatkozásokkal is, amelyek Magyarország föderatív átszervezésére irányultak (Wład, Hodoşiu József román képviselők), persze ezt a nemzetiségi felfogást, a magyartól eltérően, nem tekintette az integritás elleni „merényletnek”.

A magyar képviselők mindezt visszautasították. A politikai nemzet koncepciója nem utolsó sorban az egységtörekvések ellen is irányult. Azért sem ismerték el a magyarországi nemzetiségeket nemzeteknek, nehogy ezzel tápot adjanak a szomszédságban erősödő nemzettestvéreikkel való összefogásnak, egyesülésnek. Ha a magyarországi nemzetiségek — vallották — a magyar politikai nemzethez tartoznak, nincs elvi alapja ennek az egybeolvadásnak. A magyar képviselők úgy vetették fel ezt a gondolatmenetet, hogy a szerbek és románok Szerbiában és Romániában önálló nemzetté alakulhatnak, erre azonban Magyarországon nemcsak lehetőség, de szükség sincs (Stefanidesz Henrik, Justh József, Tisza Kálmán). E koncepcióból kimaradó szlovákokat nem tekintették a szlávoktól különálló nemzetnek, tehát e felfogás szerint az ő nemzettestvéreik az ország határain kívül több államban élnek. A szlovákok pejoratív neve, a tót is, erre utalt, amely az egykorú magyar nyelvhasználatban szlávot jelentett. Később, a századfordulón a cseh-szlovák egységtörekvések megindulásakor természetesen megváltozott ez a magyar felfogás. S bár a magyar képviselők fejtegetése szervesen következett a politikai nemzet kiegyezéskori eszméjéből, e gondolatok egyes elemei már Széchenyinél is megvoltak, aki úgy ösztönözte a magyarországi népeket asszimilációra, hogy nemzetük többsége az ország határain kívül él, ahol nagyarányú fejlődés előtt áll, szemben a magyarral, amely másutt mint Magyarországon nem fejlődhet. Nem szabad persze megfedkezünk arról sem, hogy bár az egységmozgalom jelentős szerepet játszott abban, hogy a magyar politikai nemzet és a szerb—román nemzeti gondolat egymást kizáró fogalmak lettek, a magyar nemesi-polgári közvélemény, függetlenül attól, hogy a szomszédságban új nemzeti államok jöttek létre, nem tudta elképzelni, hogy az országban a magyarokon kívül más, vele egyenjogú nemzet is élhet. Az egységtörekvések erősödésével természetesen e gondolat egyre nagyobb helyet kapott a magyar politikai nemzet ideológiájában.

A magyar képviselők nem egyszer szálltak vitába azzal az indokolt nemzetiségi érveléssel, hogy a magyar ideológia a szupremáciát juttatja kifejezésre. Védekezésük annál kevésbé volt meggyőző, mert gyakran maguk is tanújelét adták annak, hogy a magyar uralkodó osztályt tartják a vezetésre igazán hivatottnak. Ezzel kapcsolatosan gyakran szóba került a magyar hivatás eszméje: a kultúra és civilizáció terjesztése, ami szoros összefüggésben állt a balkáni terjeszkedés aktuális politikájával (Andrássy Gyula, Simonyi Alajos, Tisza Kálmán, Berzenczey László).

A nemzetiségi képviselők bátor fellépése az 1865—68-as országgyűlésen nemcsak az elnyomott népek nemzeti mozgalmainak megerősödésére, hanem ideológiai felkészültségükre is mutatott, amely a magyar politikai nemzet fogalmával szembe tudta szegezni a magáét, a nemzeti egyenjogúság koncepcióját.